

molt poc o no gens): «Senyor: si yo hagués servit un *tirant*, mostrare-m algun senyal de amor», StVicentF (*Quar.*, 263.200), variant que també es troba en Ausiàs i en alguns ms. d'Eiximenis. Potser també s'hi afegí alguna influència de la variant *tyrant* molt estesa en fr. ant. (on -NN's > -nz era normal fonèticament), d'on l'angl. *tyrant* [S. XIII].

El mot es popularitzà bastant, amb un sentit secundari de persona cruel o fortíssima, car fins en els textos literaris no sempre té gens de matís polític i es pot aplicar (com en *Fiameta*) a tot el qui se serveix sobergament de qualsevol poder que tingui, generalment amb matís abusiu, però sovint no sense ambigüitat, almenys en l'esfera subjectiva. Això el féu susceptible d'una aplicació popular com a sobrenom (i ulteriorment malnom) de persones sobergues en qualsevol terreny: *lo Tirà de la Daga*, era una cançó popular cerdana, «l'histoire d'un paillard, grand coureur de femmes» que Brousse va sentir cantada per les pabordesses de Sant Pere dels Forcats (*La Cerdagne française*, 131); al pare del meu informador en el terme alt-urgellès de La Guàrdia (1957) li deien *Lo Tirant*. *Tirana* ha estat nom de dones dominants i sobergues (en amor...) en el món de la gent andalusa i aflamencada de Castella (d'on lírica no sempre grossera), i fins a les terres catalanes —no és aquest el lloc d'escatir si com a cosa pròpia o bé propagada— V. les cites del *DAG.* (s. v., i s. v. *pavana*) i *AlcM* (incloent-hi fins les accs. 2, 4 i 1); així com en català hi ha moixons dits *baraca botxina* i amb noms anàlegs, també als EE. UU. existeixen el *tyrant-bird* i el *tyrant fly-catcher*.

Es el concepte reflectit per l'enraonja que reporta JoMartorell posant-la en boca d'un presoner turc: «han-nos dit al port, com som arribats, que un diable de francès és vengut per capità dels grecs, que totes les batalles los venç, lo qual dien que ha nom *Tirant*; per ma fe, ell poria haver bons fets axí com dien, mas lo seu nom és leig e vil, per ço com *tirant* vol dir usurpador de béns o, més propi parlar, ladre; e creu, segons lo nom, per força han de seguir les obres, car diu-se que en una letra --- deya ésser enamorat de la filla del Emperador: com haurà vençudes les batalles, emprenyarà la filla, après la muller: après matarà l'Emperador --- après qui li contradirà que no passe a totes les donzelles?» (Ag. II, 297).

No hem de dubtar que el nostre Joanot Martorell ja havia escollit el nom de l'heroi de la seva magistral novel·la, pensant en el concepte popular, d'home de forces extraordinàries i que no dubta a servir-se'n, no solament en els camps de batalla, sinó procurant que s'estenguin a tota mena de «camps». Suposar que amb això volgués apuntar a res de pervers com ho estenia o estiragonyava el turc, fóra tan desenraonat i tendencios com aplicar a Homer el judici que impliquen els adversaris d'Odysseus en llur visió del protagonista de l'epopeia.

La variant en -nt no s'imposà ni en el terreny popular. En la lloa rossellonesa de St. Vicens (ms. de 1799) *lo tirà* apareix en rima amb *eclipsà* i el concepte és el de crueltat, obra implacable i inhumana: més

enllà «quatre *tyrans* o botxins» són simplement els executors de justícia (*RLR* xxxiii, 95). I el concepte històric i internacional és el que ha quedat com per tot, en la nostra llengua literària. «El triomf de tot feixisme és origen de tristesa moral --- No es tracta d'una oligarquia, ni d'una democràcia. Ni Mussolini, ni Mustafà Kemal, ni Stalin, ni Hitler, no realitzen el tipus històric del *tirà* --- Els imperatius del deure moral resten sotmesos a la ferrenya compressió d'un mecanisme indestructible», Coromines; el mateix que posa en llavis de la joventut catalana, quan se sentia a venir les dictadures catalanícides, aquella cançó de marxa: «Allí dalt de la muntanya, / pare, deixeu-m'hi anar, / no pas a ballar sardanes, / sinó per batre el *tirà*» 1921 (els versos últims, esborrats per la censura dels feixistes castellans, i catalans traïdors, en les *O. C.*, 1239b38, 1512b30).

Encara que el grec *τύραννος* ja apareix en Esquil, Aristòfanes, Píndar, Heròdot i altres autors antics (no, però, en Homer ni en micènic), tothom està d'acord que no és un mot d'origen indoeuropeu. Heròdot, I, 6, anomena *τύραννος* el gran Cresos rei de Lídia, poderosíssim emperador de tota la meitat occidental d'Anatòlia (a partir de 560 a. C.). Hogart i altres autors de la *Cambridge Ancient History* III (1925), 549 (amb l'aprovació reservada de Ph. E. Le-grand en la seva ed. d'Heròdot) conjecturen que *τύραννος* sigui un manlleu del lidi (llengua de la família tirrena) fet pel grec.

Idea majorment suggestiva en tant que el famosíssim, proverbial, Cresos, fou el més antic dels sobirans asiàtics que junyiren els jonis, eolis i doris asiànics al jou d'un rei bàrbar; i la tirania dels Pisistràtides a Atenes —la més famosa que patí una ciutat grega— va ser coetània del regnat de Cresos, i recolzava justament en el temor de Cresos, aliat dels lacedemonis. De tota manera, Heròdot encara no usa aquí el mot en el seu sentit estricte (de creació grega i de matís demagògic-autocràtic) com sigui que més endavant li diu *βασιλεύς* (rei) i qualifica de *ἡγεμονίη* el seu govern (I, 7.2; I, 7.1); però aquells Pisistràtides passaren a la història amb el sobrenom dels «Trenta Tirans».

El manlleu d'aquest mot grec sembla haver-se produït simultàniament en diverses llengües romàniques, com sigui que en it. no el trobem fins al S. xiv (Boccaccio; *Inferno* XII, 104; xxvii, 38) i en francès des del S. xii, però no oblidem que la literatura francesa dels Ss. xii i xiii és incomparablement més variada i copiosa que la que s'ha conservat en català. De tota manera, el mot apenes consta com a oc. ant. (uns pocs exs., en part erronis, en Rayn. v, 363); i en cast. no n'hi ha d'antic més que un testimoni alfonsí molt cultista, i un de 1490, que encara ho és més, en el vocabulari de l'humanista Alonso de Palencia. Crec que en cap altra llengua literària moderna, no es troba, a l'E. Mj, tanta abundor de condemnacions contra aquest malvat personatge, com en la nostra.

DERIV.: Eventualment *tirà* es tornà adjectiu, sense que calgués sufixar-lo. D'on l'ús de l'adverbi *tiranament*, usual encara a la fi del S. xv: en el val. Fc. Car-